

VAN – GEVAŞ SAİNT THOMAS (GANJAK) MANASTIRI

Yalçın KARACA *

GİRİŞ

Türkiye'nin büyük illerinden olan Van, 21.823 km² lik dağlık yüzölçümüyle Doğu Anadolu Bölgesi'nin Van Bölümü'nde yer almaktadır. Kuzeyden başlayarak Ağrı, Bitlis, Siirt, Şırnak ve Hakkari illerimizin yanı sıra doğuda İran sınırı ile çevrilidir. Merkez ile birlikte 12 ilçesi bulunmaktadır. Büyük bölümü volkanik yapıda olan dağlar, Van'ın toplam alanının % 53.4 ünü kaplamaktadır.¹

Binlerce yıllık geçmişi bünyesinde barındıran serhat şehrimiz Van, eşsiz doğal güzelliklerin yanı sıra çok sayıda kültürel ve tarihi esere sahip olan bir ilimizdir. Bu tarihi mirasın başında Urartu Uygarlığı'na ait eserler gelmekte olup, çok sayıda yerli ve yabancı bilim adamı tarafından araştırılarak bilim dünyasına tanıtılmıştır. Van'ı başkent yapan bu uygarlığa ait bilimsel çalışmalar günümüzde Türk bilim adamları tarafından devam ettirilmektedir. Ortaçağ ve sonrası Van Gölü çevresinde inşa edilen mimari eserlerin başında dini yapılar yer almaktadır. Farklı Türk ve İslam devletlerinin havzada oluşturmuş oldukları tarihi miras, bölgede kültürel canlılığın oldukça üst seviyede olduğunun bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Hıristiyan Ermenilerin yaptığı dini yapılar arasında ise manastır kuruluşları hem mimari hem de plastik süslemeleri ile ön plana çıkmaktadır.

Ermeni dini mimarisi üzerine Türk bilim adamları tarafından yapılan araştırma ve çalışmalar az sayıda ve yetersizdir. Bu bildiri, üç ayrı tarihte inceleme yaptığımız

Van'ın Gevaş ilçesine bağlı Altınsaç Köyü yakınlarındaki Saint Thomas Manastırı'nın günümüzdeki durumunu tespit etmekle birlikte bilimsel metotlarla plan ve çizimlerini çıkarmak açısından önem taşımaktadır.

2. SAİNT THOMAS (GANJAK) MANASTIRI

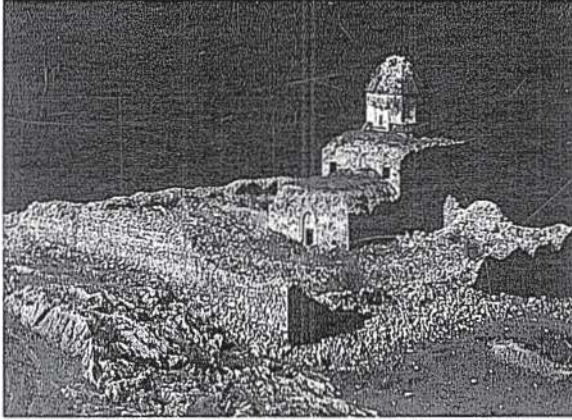
2.1. KONUMU VE GENEL ÖZELLİKLERİ

Manastır; Van'ın Gevaş ilçesine bağlı Altınsaç Köyü'nün 5 km. kuzeybatısında yer almaktadır.² Van Gölü'nün güneyindeki Beleko Dağı'nın (3000) kuzeydoğu yamacındaki Varis Körfezi'ne bakan bir taraça üzerinde kurulmuştur (Res.1).

Yapılara Van-Tatvan karayolunun 52. km. sinde ayrılan ve bozuk bir yoldan gidilebilen Göründü Köyü'nden sonra motorlu araçla yaklaşık iki saatte veya Akdamar Adası'na işleyen teknelerle yaklaşık üç saatte ulaşılabilir.

Saint Thomas Kilisesi, kilisenin batısına eklenen jamatun, avlu içerisinde yer alan ek mekanlar, bu yapıları kuşatan çevre duvarı, yapıların 100 m. batısındaki mezarlık ve bir çeşmeden oluşan manastır yapılarından günümüze ek mekanlar ve mezarlık gelememiştir (Çiz.1). Mezar taşları büyük ölçüde toprak altına gömülmüştür. Girişin güney cepheden verildiği çevre duvarı ise yer yer tahrip olmuştur. Kilise ve jamatunun dıştan üst örtül-erindeki kaplama taşları kısmen dökülmüştür (Res.2).

*Yrd.Doç.Dr. Yalçın KARACA, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 65080-Van-TÜRKİYE, e-posta: ykaraca@yyu.edu.tr

Resim 2 - Altınşaç Manastırı

Yabancı yayınlarda Ganjak olarak geçen Saint Thomas Manastırı yöre halkı tarafından Mezir adıyla tanınmaktadır.

2.2. MANASTIR YAPILARININ TARİHÇESİ

Havarilerden Saint Thomas'a ait kutsal kalıntıların korunması amacıyla yapılan manastır kilisesinin yapım tarihini bildiren kitabe bulunmamaktadır. Yapı, plan tipi ve mimari özelliklerinden yola çıkılarak X.- XI. yy'a tarihlendirilmektedir. X.- XI. yy. başında Van Gölü çevresinde etkili olan Ermeni sülalesi Ardžruni'ler tarafından yaptırılmıştır.³ XIII. yy'a ait bir el yazması manastır hakkında bilgi vermektedir. Bu el yazması manastır ve kilisesinin XIII. yy. öncesi kurulduğunu doğrulamaktadır.⁴

XV. yy'a ait 1457, 1471 ve 1477 tarihli el yazmalarında bu manastırdan çok fazla

Resim 3 - Kitabe

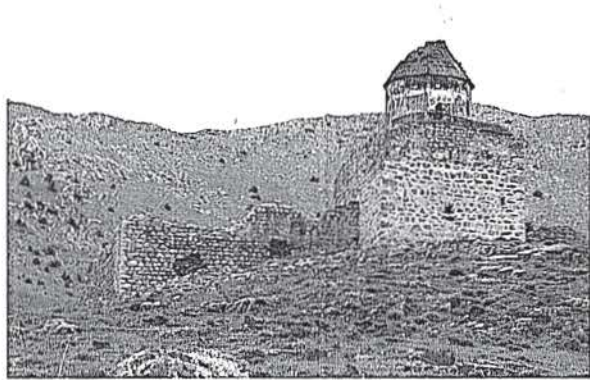
bahsedilmektedir. Başka bir el yazmasının kolofonu, kilisenin kubbesinin 1581 tarihinde Başrahip Kirakos tarafından yeniden yaptırıldığını bildirmektedir.⁵

Manastırın güney çevre duvarında bulunan bir kitabeye⁶ göre Vardapet Thomas tarafından 1671 tarihinde manastırın çevre duvarları tamir edilmiş ve kilisenin batısına bir jamatun inşa edilmiştir⁷ (Res.3). İnşaat, Akdamar Katogikosu Philippe zamanında ve onun himayesinde gerçekleştirilmiştir. Manastırda imar faaliyetlerinde bulunan Vardapet Thomas'ın daha sonra 1681 - 1698 yılları arasında Akdamar Katogikosluğu yapan Thomas I ile aynı kişi olduğu yönünde tarihî veriler bulunmaktadır.

XVIII. yy. sonunda manastırda meydana gelen tahribat sonrası, Ecmiyadzın Katogikosu V. David'in tavsiyesi üzerine Piskopos

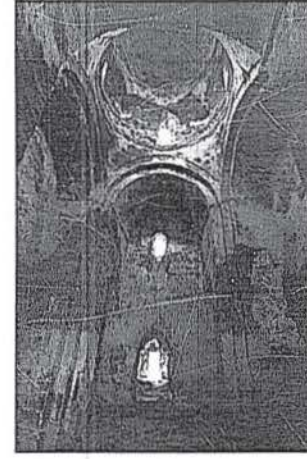
Resim 4 - Altınşaç Manastırı, kuzeybatıdan

Resim 5 - Altınşaç Manastırı, güneydoğudan

Resim 6 - Altınsaç Manastırı, kuzeydoğudan

Resim 7 - Manastırın içi

Hovhannes 1801 tarihinde kilise ve jama-
tunun yıkılan kısımlarını tamir ettirmiştir.⁸
İncelemelerimiz sırasında bahsedilen bu kita-
beyi tespit edemedik. Atkı taşında belli belirsiz
haç işaretleri bulunmaktadır.

XIX. yy. sonunda Van'da meydana gelen
Ermeni isyanları nedeniyle 1895 yılında tü-
müyle terkedilmiş olan manastırın günümüzde
herhangi bir işlevi bulunmamaktadır.

2.3. MANASTIR YAPILARI A. SAİNT THOMAS KİLİSESİ

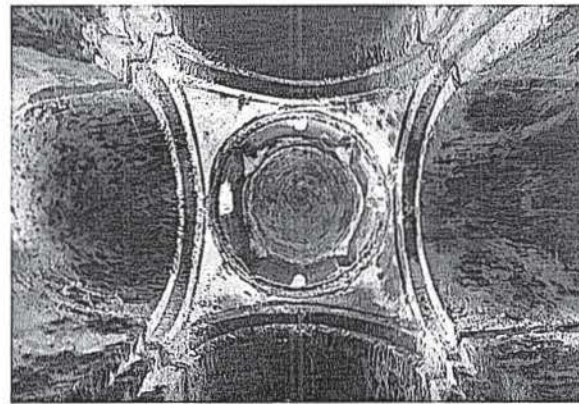
Manastır yapıları, doğu - batı
doğrultusunda uzanan meyilli bir arazi üze-
rinde yapılmışlardır. Manastırın çekirdeğini
oluşturan dikdörtgen planlı Saint Thomas
Kilisesi'nin doğu tarafı eğimli kayalık
bir zemine oturtulmuştur. Kod farkının
giderilmesi amacıyla yaklaşık 3.00 m. örüle-

rek yükseltilmiştir . Kilise dıştan 8.95 x 11.93
m. ölçülerinde olup, kubbenin doğuda köşe
duvarlarına oturduğu basit tipte yapılmış
Kapalı Yunan Haçı plan tipinde inşa edilmiştir
(Çiz.2).

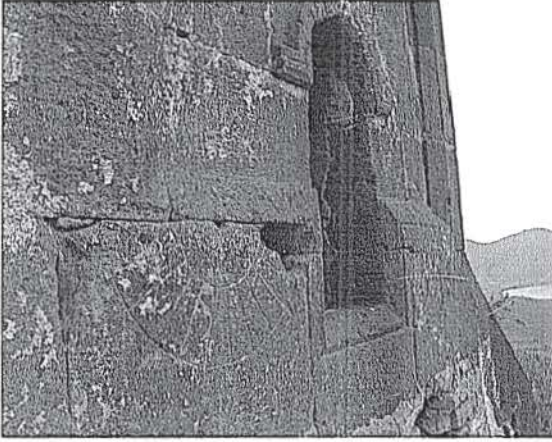
Kilisenin 8.95 m. uzunluğundaki batı
cephesini yarı yüksekliğe kadar bu cep-
haya bitişik örülen jamaatunun doğu duvarı
kapatmıştır. Cephenin ortasında bulunan
1.00 m. derinliğinde ve 1.10 m. enindeki
kapı açıklığının üst kısımları kısmen tah-
rip olmuştur. Jamaatunun üst örtüsünün
dışında kalan ve dıştan görülebilen 2.00 m.
yüksekliğindeki cephenin kuzeybatı-güneybatı
köşelerinde birer hücre bulunmaktadır. Kilis-
enin iç mekanı ile bağlantısı olmayan bu
hücreler 1.00 x 2.50 m. ölçülerinde dikdörtgen
olup, batı haç kolunun üst kısmında yer alırlar.
Batı cephenin tam ortasında 0.15 x 0.60 m.

Resim 8 - Manastırın içi

Resim 9 - Manastırın üst örtüsü

Resim 10 - Kubbe kasnağındaki güneş saati

ölçülerinde bir mazgal pencere yer alır (Res.4). 11.93 m. uzunluğundaki güney ve kuzey cephe sağır tutulmuştur. Her iki cephenin orta kısmına denk gelecek şekilde çevre duvarı bitişmekte ve kilisenin güneydoğu-kuzeydoğu tarafları çevre duvarının dışında kalmaktadır. Doğu cephe ise 8.95 m. uzunluğundadır ve doğuda yer alan apsis dışa taşıntı yapmamaktadır. Doğu-batı doğrultusunda eğimli olan bu cephede hareketliliği sağlayan tek unsur apsis ve pastaforium hücrelerini aydınlatan altı adet mazgal pencere açıklığıdır (Res.5-6).

Jamatunun bitiştiği batı cephenin ortasındaki kapıdan iç mekanın batı haç koluna geçilmektedir. Beşik tonozlu bu mekan kuzey ve güneye doğru daha basık iki tonozla

Resim 11 - Jamatunun batı cephesi

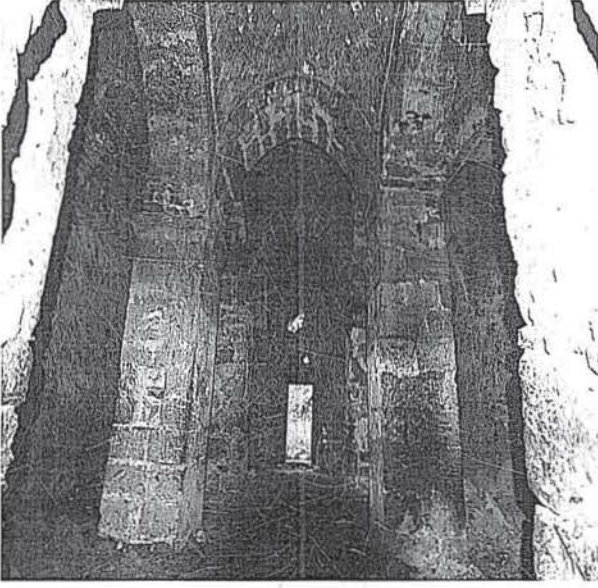
genişletilmiştir. 3.40 m. çapındaki kubbe ile üstü kapatılan kare mekan doğu hariç beşik tonoz örtülü haç kolları ile genişletilmiştir. Kubbeyi taşıyan yuvarlak kemerlerin oturduğu kuzey ve güney duvar payesi, beden duvarlarından iç mekana doğru 1.55 m. taşırılmıştır. Beşik tonozlu batı haç kolu 2.20 m. uzunluğunda olup kuzey ve güney haç kollarına göre daha derindir. (Res. 7). 2.20 m. derinliğinde ve 3.40 m. enindeki apsis kısmı, içten yarım yuvarlak dıştan düz cephelidir. Doğuda dışa taşıntı yapmayan apsis yarım yuvarlağında açılan iki mazgal pencereden alttaki kısmen yıkılmıştır. Apsisin iki yanında 1.00 x 2.00 m. ölçülerinde iki katlı düzenlenmiş pastaforium hücrelerini, doğu duvarda açılmış ikişerden dört küçük mazgal pencere

Resim 12 - Taçkapı

Resim 13 - Jamatunun içi

Resim14 - Jamatunun içi

aydınlatır. (Res.8).

Kare mekanın üzerini örten kubbeyi yuvarlak kemerler taşımaktadır ve pandantif geçişlidir. Kubbe pandantiflerden sonra tes-tere dişi şeklinde düzenlenen ikinci bir kaide üzerine oturtulmuştur. Burda kullanılan malzeme tuğladır (Res.9). Dıştan kubbeyi kapatan pramidal külâh, 2.70 m. yüksekliğindeki bir kasnak üzerine oturmaktadır. Kasnak oniki kenarlı olup, her bir yüzey 1.00 x 1.55 m. ölçülerindeki dikdörtgenlerle hareketlendirilmiştir. Her yüzey silmelerle ayrılmıştır. Kubbe kasnağında açılan ana yönlerdeki dört mazgal pencere orta mekana ışık sağlamaktadır. 0.30 x 0.70 m. ölçülerindeki bu pencerelerden kuzey ve doğu mazgal pencereler kısmen tahrip olmuştur. Pencerelerin üst kısımları sivri kemer şeklinde düzenlenmiş olup, rumi ve palmet motifleri ile süslenmiştir. Bunlardan güneydekinin sağ alt köşesinde bir güneş saati yer almaktadır (Res.10). Bugün pramidal külâhın kaplama taşları kısmen dökülmüş durumdadır.

Kilisenin doğu duvarı 1.30 m., diğer duvarları ise 1.20 m. kalınlığa sahip olup dolgu duvar tekniği ile örülmüştür. Kasnak ve külâh hariç kesme taş malzemenin kullanılmadığı görülür. Kaba yonu ve kayaç taşlarla (şist) örü-

len duvarların ortası kireç harcı ile tutturulmuş moloz taşlar ile kuvvetlendirilmiştir. İç mekanın duvarları ise sıvalıdır.

B. SAİNT THOMAS (GANJAK) MANASTIRI JAMATUNU

Kilisenin batısına eklenen jamatun⁹, dıştan 8.95 x 9.30 m. ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen plana sahiptir. Yapı, merkezi kare mekandaki dört serbest paye ve dört yöndeki sekiz adet duvar payesinin üzerlerine atılan basık sivri kemerlerin üst örtüyü taşıdığı merkezi plan şemasında inşa edilmiştir.

Yapının batı cephesi 8.95 m. uzunluğundadır. Cephenin tam ortasında, 3.60 m. yüksekliğinde ve 2.20 m. enindeki sivri kemerli bir kapı alınlığı olan taçkapı niteliğindeki giriş yer almaktadır (Res.11). Kapı açıklığı 0.75 x 1.60 m. ölçülerindedir. Girişi yanlarda sınırlayan 0.25 m. enindeki dikey iki blok taş aynı zamanda kapı sövesi olarak kullanılmıştır. Blok taşları üstte tek parçadan oluşan atkı taşı birbirine bağlamaktadır. Girişin etrafını dışta, 0.20 m. eninde olan ve dış kenarları dilimli bir şekilde işlenmiş düz silme çevirmektedir. İçte ise alt ve üst kısımları kum saati şeklinde düzenlenmiş 0.25 m. eninde iki kaval silme yer almaktadır. İç ve dış silmelerin üst kısımları duvar yüzeyinden çıkıntı yapan konsol şeklinde yapılmıştır (Res.12). Cephenin kuzey ve güneyinde kısmen tahrip olmuş iki mazgal pencere açıklığı bulunmaktadır. Çatı hizasından itibaren üst kısımların taş örgüsü dökülmüş durumdadır (Çiz.3)

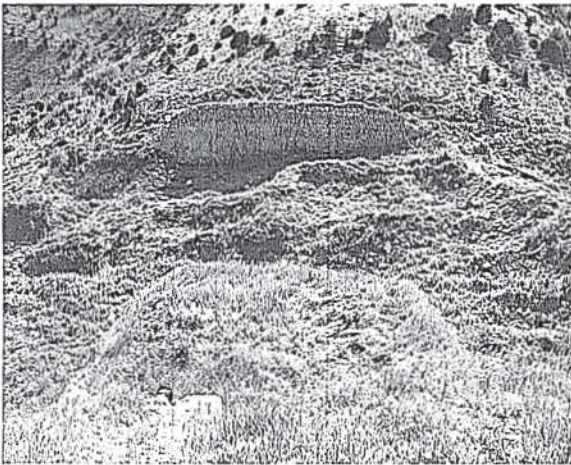
Jamatunun güney ve kuzey cepheleri 9.30 m. uzunluğundadır. Güney cephe sağır tutulmuşken, kuzey cephede dıştan 0.20 x 0.60 m. ölçülerindeki dikdörtgen formlu üç adet mazgal pencere açıklığı simetrik bir biçimde yer almaktadır. Her iki cephe, doğuda kiliseden dışa taşıntı yapmayacak şekilde kilisenin batı duvarına bitleştirilmiştir.

Jamatunun doğu duvarı aynı zamanda kilisenin batı cephesini oluşturmaktadır. Doğuda jamatuna ait ayrı bir duvar örgüsü

yoktur. Yapı, daha erken tarihli Saint Thomas Kilisesi'nin 8.95 m. uzunluğundaki batı cephesine eklenmiştir. Duvarın tam ortasında 1.20 m. enindeki kilisenin girişi bulunmaktadır (Res.13).

İç mekan, merkezi kare mekanda yer alan 0.80 x 0.90 m. ölçülerindeki dört serbest kare paye ve duvarlardaki sekiz adet duvar payesinin üzerine atılan sivri kemerlerin taşıdığı dokuz bölümlü bir üst örtüye sahiptir. Bütün birimlerin üzeri pandantif geçişli basık kubbelere örtülmüştür. Yapıya giriş ekseninde bulunan üç kubbenin çapı 1.90 m. olup, jamatunun kuzey ve güney yan birimlerinin üzerini örten 1.50 x 1.90 m. ölçülerindeki oval altı kubbeye nazaran daha büyük yapılmışlardır (Res.14). Kuzey ve güney duvarlardaki kemerleri taşıyan dört duvar payesi, duvar yüzeyinden 0.15 m. çıkıntı yaparken batı duvarındaki iki duvar payesi 0.25 m. çıkıntı yapmaktadır. Jamatunun doğusunda kilisenin batı duvarına bitişik örülen iki adet duvar payesi, 0.60 x 0.80 m. ölçülerinde olup diğerlerinden daha büyük tutulmuştur. Bu iki paye kilisenin girişini daha belirgin bir hale getirmiştir. Duvarların kuzeydoğu ve güneydoğu köşelerinde iki adet küçük niş bulunmaktadır.

İç mekan, batı cephede iki kuzey cephede üç olmak üzere toplam beş adet mazgal pencereyle aydınlatılmıştır. Dıştan içe doğru eğimli bir şekilde genişleyen pencerelerin alt kısımdaki uzunluğu 0.60 m. dir. Bu aydınlatma yeter-

Resim15 - Ek mekanlar

siz olup yapının içinde loş ve basık bir ortam oluşmaktadır.

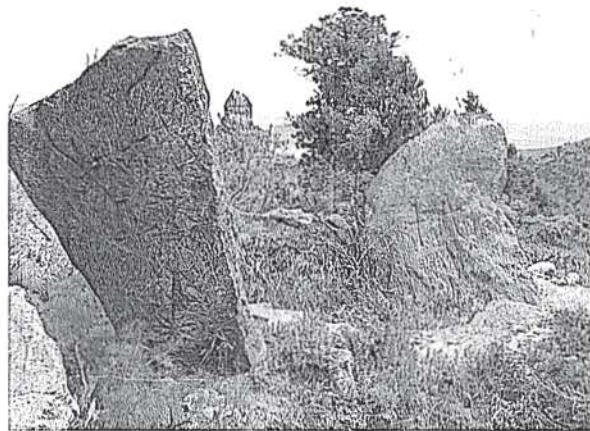
Yapının batı girişi hariç herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır. Batı cephesini hareketlendiren taçkapı formundaki girişin etrafındaki blok taşlarda ve duvarın muhtelif yerlerinde kazınmış haç işaretleri bulunmaktadır.

Jamatunun beden duvarları kuzey ve güneyde 0.90 m., batıda ise 1.10 m. kalınlığa sahip olup, dolgu duvar tekniğinde örülmüştür. Duvarların dış yüzeylerinde kullanılan iri moloz taşların ortası kireç harcıyla tutturulmuş daha küçük moloz taşlarla kuvvetlendirilmiştir. Yapının batı girişiyle paye ve kemerlerin bir kısmı kahverengi volkanik tüf taşının işlenmesiyle oluşturulmuş düzgün kesme taş, duvarlarda moloz taş, üst örtüde ise kaba yonu taş malzeme kullanılmıştır. Jamatunun paye ve kemerleri hariç beden duvarları ve kubbeleri tümüyle sıvanmıştır. Günümüzde bu sıvalar yer yer dökülmüş, zeminin orijinal döşemesi ise bozulmuş durumdadır.

Yapının üst örtüsü dıştan toprak dam şeklindedir ve kilisenin üst örtüsünden 2.00 m. daha alçak yapılmıştır.

C. İŞLEVİ TESPİT EDİLEMİYEN EK MEKANLAR

Kilise ve jamatundan oluşan ana yapıların güney, kuzey ve batı tarafına doğru genişleyen manastırın avlu kısmında çok sayıda ek me-

Resim16 - Mezar Taşları

kan verisi bulunmaktadır. Ancak bu mekanlar yıkılmış olup, alan oldukça fazla moloz taş ve yıkıntı ile kaplanmış. Bu alanda bilimsel bir kazı çalışması yapılmadan planlarının ve işlevlerinin ortaya çıkarılması imkanı bulunmamaktadır. (Res.15)

D. ÇEVRE (SUR) DUVARI

Yapıları dıştan kuşatan çevre duvarı (sur) dört yönde de farklı ölçüler vermektedir. Manastıra girişi sağlayan kapının da bulunduğu güney çevre duvarının toplam uzunluğu 42.50 m. dir. Kapı yıkılmıştır. Batı çevre duvarının yüksekliği 4.00 m., kalınlığı 1.40 m. uzunluğu ise 30.55 m. olup, diğerlerine oranla günümüze sağlam durumda gelmiştir. İstinat duvarı işlevi de gören kuzey çevre duvarının yüksekliği 5.50 m., kalınlığı 1.50

DİPNOTLAR

- 1-Van Gölü Havzası'nın fiziki, beşeri ve ekonomik coğrafyasının bütün özellikleri hakkında detaylı bilgi için bkz.; Sırrı Erinç, *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İstanbul, 1953; Hüseyin Saraçoğlu, *Doğu Anadolu Bölgesi*, İstanbul, 1989; Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular*, Ankara, 1992; Reşat İzbirak, *Türkiye*, I-II, İstanbul, 1996; İbrahim Atalay, *Türkiye Coğrafyası*, İzmir, 1997; İbrahim Atalay-Kenan Mortan, *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İstanbul, 1997; Talip Yücel, *Türkiye Coğrafyası*, Ankara, 1997, 123.; Tunçay Özdemir-Metin Aygün, "Beşeri ve İktisadi Coğrafya Açısından Doğu Anadolu", *Sosyal Bilimler Kavşağında Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, Van, 1999.
- 2-Cumhuriyetin 75. Yılında Van, Ankara, 1998, 92, 296, 385.; İsmail Şahinbaş ve bşk., Van Gölü Havzası, İstanbul, 2002, 64; Saraçoğlu, a.g.e., 93; Yalçın. Karaca ve bşk., "Van'da Ortaçağ ve Sonrası Yapılar", *Van 2006 Kültür Ve Turizm Envanteri -I- Tarihsel Değerler*, (T.C. Van Valiliği), İstanbul, 2006, s. 280-283.
- 3-Jean-Michel THIERRY- Patrick DONABEDIAN, *Armenian Art*, New York, 1989, 173, 525.
- 4-Selçuk GÜZELOĞLU, *Tanrı Haldi'nin*

m. uzunluğu ise 38.60 m. dir. Doğu çevre duvarları kilisenin kuzey-güney cephelerinin orta kısımlarına birleşmektedir

E. MANASTIRIN DOĞUSUNDAKİ MEZARLIK VE MEZAR TAŞLARI

Manastırın yaklaşık 100.00 m. batısında bir mezarlık olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmalarımız sırasında araziye dağılmış olan çok sayıda mezar taşı bulunmuştur. Bunlardan çoğu toprak altındadır. Kısmen yüzeyde olan mezar taşlarının üzeri, girift olmayan basit tarzda işlenmiş haç, bitkisel ve geometrik motiflerle süslenmiştir (Res.16).

Başkenti Van ve Çevresine Tarihi ve Arkeolojik Bir Bakış, İstanbul, 1996, 102-103; Abdüselam ULUÇAM, *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı -I- Van*, Ankara, 2000, 209-210.

5-J. M. Thierry, "Monasteres Armeniens du Vaspurakan - II", *REA*, V, Paris, 1968, 85, 89.

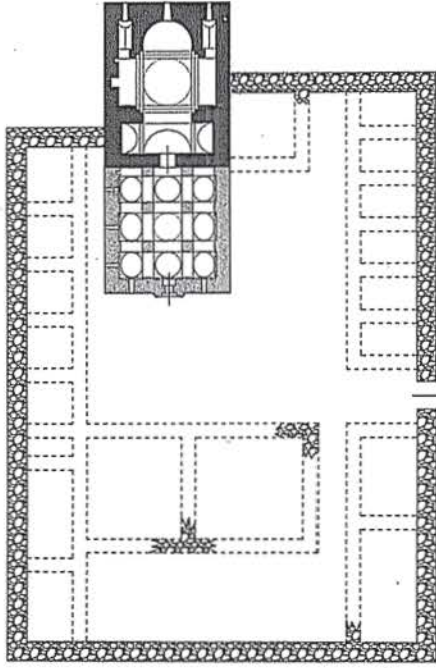
6-Yayınlarda bahsi geçen bu kitabeyi, 14 Haziran 2000 ve 13 Temmuz 2001 tarihlerinde manastırda yaptığımız çalışmalarımız esnasında tespit etmemiz mümkün olmamıştır. Son olarak 23.05.2010 tarihinde yaptığımız arazi çalışması sırasında bu kitabe moloz döküntüleri arasında bulunmuştur.

7-Thierry-Donabedian, a.g.e., 309, 525.;

Thierry, "Monasteres...-II", 85-89.; Uluçam, *Ortaçağ... -I- Van*; 209; Güzeloğlu, a.g.e., 102.

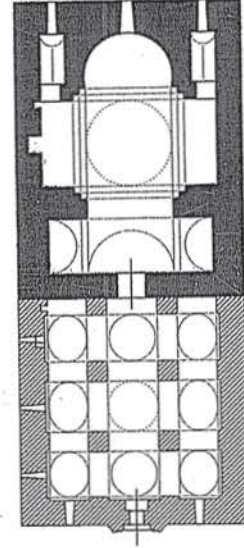
8-Güzeloğlu, a.g.e., 102; Thierry, "Monasteres...-II", 86; Uluçam, *Ortaçağ... -I- Van*, 209.

9-Jamatun yapıları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Yalçın Karaca, "Doğu Anadolu Bölgesi Hıristiyan Dini Mimarisinde Jamatun Yapıları", *Bilim Eşiği 2: Sanat Tarihinde Gençler Semineri. Bildiriler*, İstanbul, 2005, 1-28.

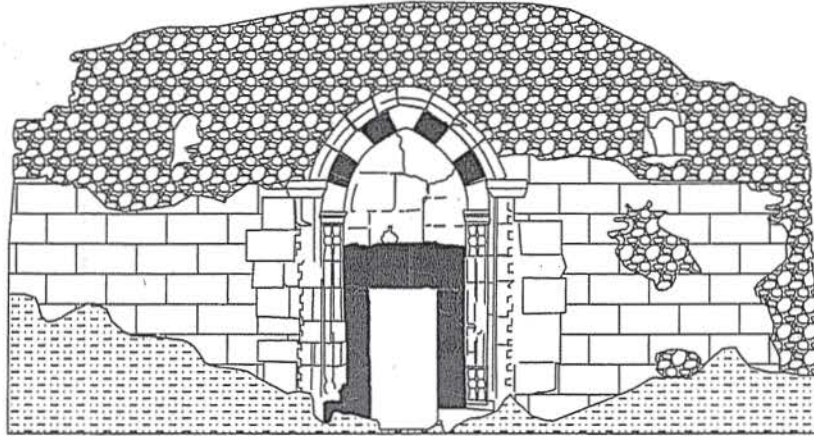
Y. KARACA - H. VARDI
23.05.2010

GEVAŞ SAINT THOMAS (GANJAK - MEZİR) MANASTIRI PLANI

Y. KARACA - H. VARDI
23.05.2010

GEVAŞ SAINT THOMAS (GANJAK - MEZİR) KİLİSESİ ve JAMATUNU PLANI

Y. KARACA - H. VARDI
23.05.2010

GEVAŞ SAINT THOMAS (GANJAK - MEZİR) JAMATUNU BATI CEPHE VE TAÇ KAPI ÇİZİMİ

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY

- ATALAY, İbrahim; Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği, İzmir, 2000.
_____. Türkiye Coğrafyası, İzmir, 1997.
ATALAY, İbrahim-MORTAN, Kenan; Türkiye Bölgesel Coğrafyası, İstanbul, 1997.
CUMHURİYETİN 75. YILINDA VAN, Ankara, 1998.
ERİNÇ, Sırrı; Doğu Anadolu Coğrafyası, İstanbul, 1953.
ERZEN, Afif; Doğu Anadolu ve Urartular, Ankara, 1992.
GROUSSET, Rene; Histoire de L'Armenie Des Origines a 1071, Payot-Paris, 1947.
GÜZELOĞLU, Selçuk; Tanrı Haldi'nin Başkenti Van ve Çevresine Tarihi ve Arkeolojik Bir Bakış, İstanbul, 1996.
HONIGMAN, Ernst; Bizans Devletinin Doğu Sınırı (Çev.; Fikret Işıltan), İstanbul, 1970.
İZBİRAK, Reşat, Türkiye, I-II, İstanbul, 1996.
KARACA Yalçın, Doğu Anadolu Bölgesi Hıristiyan Dini Mimarisinde Jamatun Yapıları (Y.Y.Ü. Sosyal Bilimler Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van, 2004.
_____. "Taşın Dile Geldiği Yer Akdamar Adası", Dünyada Van, XVII, Ankara, 1999, 2-13.
_____. "Van'da Ortaçağ ve Sonrası Yapılar", Van 2006 Kültür Ve Turizm Envanteri -I- Tarihsel Değerler, (T.C. Van Valiliği), İstanbul, 2006, s. 171-312
_____. "Doğu Anadolu Bölgesi Hıristiyan Dini Mimarisinde Jamatun Yapıları", Bilim Eşiği 2: Sanat Tarihinde Gençler Semineri. Bildiriler, İstanbul, 2005, 1-28.
_____. "Albayrak Köyü Saint Bartholomeus Manastırı", III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, (Ed.; Oktay Belli), Ankara, 2008, 270-287.
KRAUTHEIMER, Richard; Early Christian and Byzantine Architecture, New York, 1965.
KÜÇÜK, Abdurrahman; Ermeni Kilisesi ve Türkler, Ankara, 1997.
MNATSAKANYAN, S. X.; Arxitektura Armyanskix Pritvorov, (Ermeni Jamatun Mimarisi), Erivan, 1952.
ÖZDEMİR, Tunçay-AYGÜN, Metin; "Beşeri ve İktisadi Coğrafya Açısından Doğu Anadolu", Sosyal Bilimler Kavşagında Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Van, 1999, 285-291.
SARAÇOĞLU, Hüseyin; Doğu Anadolu Bölgesi, İstanbul, 1989.
SINCLAIR, T. A.; Eastern Turkey. An Architectural and Archaeological Survey - I, London, 1987.
THIERRY, Jean-Michel - DONABEDIAN, Patrick; Armenian Art, New York, 1989.
THIERRY, Jean-Michel; "Monasteres Armeniens du Vaspurakan-V", REA, VIII, Paris, 1971, 218-221.
THIERRY, N.- M.; "Notes Sur des Monuments Armeniennes en Turquie-1964", REA, II, Paris, 1965, 165-184.
ULUÇAM, Abdüsselam; Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı -I- Van, Ankara, 2000.
URFALI MATEOS; Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (Çev.; Hrant D. Andreasyan), Ankara, 1987.
YİNANÇ, Rafet; "Sulçuklular ve Osmanlıların İlk Dönemlerinde Ermeniler", Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu, Manisa, 1983, 67-74.
YÜCEL, Talip; Türkiye Coğrafyası, Ankara, 1987.